

Bu programın tamamını vilâyetlerdeki yatılı idâdîlere, ilk beş yılı gündüzlü idâdîlere, son dört yılı Mekteb-i Mülkiyye idâdî sınıfları ile İstanbul ve Üsküdar gündüzlü idâdîlerine, ilk üç yılı ise Dersaadet ve vilâyet rüşdiyelerine mahsustu. Programın sonunda bulunan "elsine" dersi ana dili Rumca, Ermenice veya Bulgarca olan öğrenciler içindi. Ayrıca Arap tebaanın çocukları için de Arapça dersi konulmuştu.

1902 yılında, öğretim sürelerine göre mevcut derslerin fazla olduğu ve öğrencilere ağır geldiği düşünülerek yatılı idâdîler sekiz, gündüzlüler ise altı yıla çıkarılmıştır. Aynı zamanda bazısına ziraat, bir kısmına ticaret ve sanayi dersleri konularak idâdîler çeşitli amaçları olan mektepler haline getirilmiştir. Ancak 1906'da bu uygulamadan vazgeçilmiş ve idâdîler tekrar eski durumuna döndürülmüştür.

II. Abdülhamid devri sonlarında İstanbul'daki idâdî sayısı dokuza, taşradakilerle birlikte Osmanlı topraklarındaki toplam idâdî sayısı 109'a çıkmıştı. Bunların doksan üçü resmî, on dokuzu özel ve beşi de askerî idi. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 20.000'e yaklaşmıştı.

1880 yılında İstanbul'da kızlar için de bir idâdî açılmıştır. Bu okulun programında genel kültür derslerinden başka Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, müzik, el ve ev işleri gibi dersler de bulunuyordu. Faaliyeti iki yıl süren inâs idâdîsi, devletin yaptığı tanıtım ve teşviklere rağmen halkın ilgisizliği yüzünden kapanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra orta öğretim konusunda yapılması düşünülen ıslahata paralel olarak vilâyet merkezlerindeki bazı idâdîler sultânî haline getirilmiş, programları da buna göre düzenlenmiştir. 1910'da başlayan bu uygulama sonunda İstanbul'da ve diğer bazı büyük şehirlerde mevcut on idâdî sultânîye dönüştürülmüştür. 1913'te sultânîler, beş yıllık kendi ibtidâî kısımlarına veya altı yıllık umumi ibtidâîye dayanan dört yıllık birinci, fen ve edebiyat kollarına bölünmüş üç yıllık ikinci devresi bulunan ve toplam öğretim süresi on iki yıla çıkan okullar haline getirilmiştir. Böylece sultânîler, 1913 yılına kadar vilâyet merkezlerinde faaliyet gösteren yedi yıllık idâdîlerin yerini almıştır.

Bu arada, 1913 yılından itibaren sancaklarda bulunan beş yıllık idâdîlerde de bazı düzenlemeler yapılmıştır. 1913'te yürürlüğe giren programa göre idâdî adı al-

tında faaliyet gösteren bu okullar, o sırada rüşdiyeler kaldırıldığı için eğitim süresi altı yıla çıkarılmış olan ibtidâîlere dayandırılacak, muhtelif amaçlı okullar halinde teşkilâtlandırılacaktı. Yeni programa göre ilk sınıfta, hazırlayıcı nitelikte temel dersleri bir arada görecektir. Öğrenciler sonraki iki sınıfta yine bazı temel dersler bir arada görülmek suretiyle umumi, ziraat, ticaret ve sanat kollarına ayrılacaktı. Bu okullar hazırlanan yeni programla faaliyete başlamışsa da I. Dünya Savaşı sebebiyle mesleğe yönelik dalların açılması pek az yerde mümkün olabilmştir. Nitekim Millî Mücadele'nin sonunda yalnız altı ziraat, beş sanai ve bir ticarî şubeli idâdî mevcuttu. Mezunları imtihanla sultânîlere devam etme hakkını elde eden bu yeni idâdîler, orta öğretimin birinci basamağını oluşturan eğitim kurumları olarak varlığını Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürdürmüştür. 1922'de bu beş yıllık idâdîlerde okutulan başlıca dersler Kur'an-ı Kerim ve ulûm-i dîniyye, Türkçe ve edebiyat, hüsni hat, hesap, hendese, coğrafya, tarih, ziraat, tabiiyyât, resim, müzik, lisân-ı ecnebî, hıfzıssihha, iktisat, cebir, kozmografya, usûl-i defterî, Arabî, Fârisî, ma'lûmât-ı medeniyye ve kânûniyye ile meslek dersleriydi.

1911'de İstanbul Sultanahmet'te, rüşdiye üstünde üç yıllık eğitim veren bir inâs idâdîsi açıldı. 1913-1914 öğretim yılından itibaren on yıllık sultânî haline getirilen bu okul önce İstanbul İnâs Sultânîsi, ardından Bezmiâlem Vâlide Sultan Sultânîsi adını almıştır. Daha sonra İstanbul'da Erenköy, Çamlıca ve Kandilli İnâs sultânîleri açılmıştır. 1913'te inâs sultânîlerinin tâli sınıflarında ma'lûmât-ı tabiiyye ve sihiyye, ma'lûmât-ı hikemiyye ve kimyeviyye, ma'lûmât-ı ahlâkiyye ve medeniyye, hesap ve cebir, hendese, kozmografya, iktisad-ı beytî, terbiye-i etfâl, lisân-ı ecnebî, gınâ ve müzik, resim, terbiye-i bedeniyye, biçki-dikiş-nakış ve tıbbâhat dersleri okutuluyordu. Böylece bir yandan on yıllık inâs sultânîleri faaliyete başlarken bir yandan da beş yıllık erkek idâdîlerine denk inâs idâdîleri açılmıştır.

1923 yılında bütün genel orta öğretim kurumlarına lise adının verilmesi kararlaştırıldı. O sırada Türkiye'de yetmiş iki bir devreli lise, yirmi üç tam devreli lise vardı. Bunların ortaokul dengi ilk devresine 5362'si erkek, 543'ü kız toplam 5905 talebe devam ediyordu. Bugünkü lise dengi ikinci devrede ise 1011'i erkek, 230'u kız olmak üzere toplam 1241 talebe bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, İrade-Dahiliye, nr. 5178, 6572, 16630, 47203, 47234, 48599, 94656; BA, İrade-Meclis-i Maârif, nr. 2265, 4564, 4781, 4786, 4959; BA, YEE, nr. 18, 553/457, 93, 37; *Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye Sahnâmesi* (1316), tür.yer.; a.e. (1321), tür.yer.; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Sahnâmesi* (1328), s. 336-398; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul 1338, s. 371-469, 477-478; Sadreddin Celal Antel, "Tanzimat Maârifî", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 446 vd.; *Türkiye Maârif Tarihi*, II, 495-500; III, 923-934; IV, 1423-1445; Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi-Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 232-234; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 45 vd.; *Millî Eğitimle İlgili Mevzuât: 1857-1923* (haz. Reşat Özalp), Ankara 1982, s. 50-51, 68, 159-164, 171-172, 652-653; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988, s. 114-132; a.mlf. - Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 475-496; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1989, s. 185-186, 256-262, 296-300; Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar: Rüşdiye, İdâdî, Harbiye 1892-1902*, Ankara 1991, tür.yer.; Tefrik Sağlam, *Nasıl Okudum* (nşr. Hüsrev Hatemi - Aykut Kazancıgil), İstanbul 1992, s. 46-70; Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, tür.yer.; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, tür.yer.; Nâfi Atuf [Kansu], "İlk Erkek ve Kız İdâdîleri", *TY*, 2. seri: I/1 (1340), s. 60-64.

CEMİL ÖZTÜRK

İDAM

(bk. ÖLÜM CEZASI).

İDDET

(الِدَّة)

Evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "saymak, sayılan şeyin miktarı, adet" anlamına gelen iddet kelimesi İslâm hukukunda, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder. Bunun için de iddet evliliğin sona ermesinin belli başlı sonuçları arasında yer alır. Dinî olduğu kadar fıtrî ve insanî bir davranış olarak da algılanan ve Sâmi gelenek başta olmak üzere hemen hemen bütün toplumlarında ve dinlerde rastlanan bu bekleme süresi, Kur'an ve hadiste aile hukukunun diğer konularına nisbetle daha ayrıntılı biçimde ele alınmış, evliliğin sona eriş tarzına veya kadının durumuna göre fark-

lı süre belirlemelerine gidilmiştir. Bu süre, evlenme yasağının yanı sıra değişik kesimleri yakından ilgilendiren mesken, nafaka, nesep, mirasçılık gibi birçok hak ve yükümlülük için de ölçü kabul edildiğinden bu hususta zengin bir hukuk doktrini oluşmuş, konu, klasik dönem fıkıh literatüründe evliliğin sona ermesinin neticelerinden biri olarak "iddet" alt başlığı altında (bâbü'l-iddet) veya müstakil bir bölüm halinde (Kitâbü'l-İdde / İded) işlenmiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunda kocası ölen kadının bir yıl yas tutması hâkim bir gelenek olmakla birlikte (bk. İHDÂD) boşanmış kadının iddet beklemesi gerekli görülmezdi. Hamile iken boşanan ve ardından yeni bir evlilik yapan kadının önceki kocasından doğuracağı çocuk kural olarak yeni kocanın nesebinde görülür, fakat bu durum daha sonra önemli ihtilâflara yol açardı. Kur'an'da kocalara hitaben, ölmeleri halinde geride bırakacakları eşlerinin bir yıl süreyle, evlerinden de çıkarılmaksızın geçimini sağlayacak bir malı vasiyet etmelerinin tavsiye edilmiş olması (el-Bakara 2/240), ilk bakışta Câhiliye döneminin bu bir yıllık iddet ve yas geleneğine atfı gibi anlaşılabilir. Böyle olduğu için de bazı âlimler âyetin süre ve nafaka vasiyetiyle ilgili hükmünün, aynı sürenin daha sonra nâzil olan 234. âyetle ve mirasçılık konusunda yapılan hukukî düzenlemelerle neshedildiği görüşüne sahip olmuşlardır (Cessâs, II, 118-119). Ancak âyetin devamında, kocası ölen kadınların kendilerine bu mesken ve nafaka imkânı sağlanmış olsa bile daha önce, yani bir yıl dolmadan evi terkedebileceğinin ifade edilmiş olması, âyetin bu durumdaki kadınlar için bir iddet ve ikamet yükümlülüğü getirmekten ziyade bir hak-tan söz ettiği tezini destekler.

Evliliğin sona ermesinin ardından kadın için getirilen iddet yükümlülüğü, ilk planda kadının önceki kocasından hamile olup olmadığının anlaşılması ve böylece nesebin karışmasının önlenmesi amacıyla yönelik bir tedbir gibi görünür. Ancak iddet ric'î talâkta kocaya, bâin talâkta iki tarafa birden yeniden düşünme imkânı vermesi, kadını etrafında oluşabilecek kötü zan ve niyetlere karşı koruması, evliliğin kocanın ölümüyle sona ermesi halinde ölen kocanın hatırasına saygı ve yuva-ya bağlılığı simgelemesi, kadının yeni bir hayata ve muhtemel bir evliliğe kendini hazırlamasına imkân vermesi gibi başka önemli amaç ve hikmetler de taşır. İddet

aile bağına koruyucu, evlilik kurumunun önemini hatırlatıcı bir işleve de sahiptir. Böyle olunca iddetin sadece hamileliğin tesbiti ve nesebin karışmasının önlenmesi amacıyla sınırlandırılması doğru olmaz ve bu konuda Kur'an'da öngörülen sürelerin dinin taabbüdî nitelikte hükümlerinden sayılır. Dolayısıyla kadının hamile olup olmadığının tıbben anlaşılabilirdiği belirtilerek iddet beklemeye artık gerek bulunmadığı ileri sürülemez.

İddet esas itibarıyla evliliği sona eren kadınla ilgili bir yükümlülüktür. Bununla birlikte dört karısı olup da bunlardan birini boşayan veya boşadığı karısının kız kardeşi, halası ve teyzesi gibi kendisiyle tek nikâh altında birleştirilemeyecek derecede yakın bir akrabasıyla evlenmek isteyen erkek de evlenmeden önce boşadığı karısının iddetinin bitmesini beklemek zorundadır. Fıkıh literatüründe terim anlamıyla olmasa da kocanın iddeti denince bu durum kastedilir.

Meşrû bir evlilik hayatının sona ermiş olması kadının iddet yükümlülüğünün doğması için yeterlidir. Şâfiîler, gayri meşrû cinsel ilişkinin (zina) kadın için iddet yükümlülüğü getirmediğini söylerken iddetin aile kurumunu korumaya yönelik bir yaptırım olması özelliğinden hareket ederler. Hanefîler'in görüşü de buna yakındır. Mâlikîler ve özellikle Hanbelîler ise nesebin korunması ilkesine ağırlık verdiklerinden aksi görüştedir. Meşrû evlilikle zina dışında kalan durumların, meselâ gayri sahih (fâsîd) bir evlilik akdi veya hata sonucu yapılan cinsel ilişkinin ya da cinsel ilişki olmaksızın mücerret evlilik akdinin iddet gerektirip gerektirmeyeceği tartışmalıdır. Geçerli (sahih) bir evlilikten sonra kocanın ölümü halinde evlilik içinde cinsel ilişki (zifaf) gerçekleşmiş olsun veya olmasın kadının iddet beklemesi gerekir. Bu hüküm Kur'an'da, "Sizden vefat edenlerin geride bıraktıkları zevceleri evlenmeden dört ay on gün beklerler" (el-Bakara 2/234) meâlindeki âyetin genel hükmüne dayanır. Ancak geçerli olmayan evlilikten sonra koca ölmüşse kadın evlilik içinde cinsel ilişkinin gerçekleşmiş olması halinde iddet bekler, aksi takdirde beklemesi gerekmez. Çünkü fâsîd evlilikte iddet yükümlülüğü evlilikten değil zifaftan doğmakta, bu da öncelikli olarak kadının bu birliktelikten hamile olup olmadığının tesbitine ve nesebin karışmasını önlemeye yönelik olmaktadır. Evlilik bağı, ölüm dışındaki sebeplerden biriyle sona ermişse yine benzeri bir ayırım ya-

pılır. Geçerli evlenmeden sonra zifaf veya sahih halvet, fâsîd evlenmeden sonra zifaf iddet yükümlülüğü doğurur, mücerret nikâh akdi ise iddeti gerektirmez. Bu son hüküm Kur'an'ın, "Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenip temasta bulunmadan onları boşadığınızda artık onlara iddet bekletme hakkınız olmaz" (el-Ahzâb 33/49) meâlindeki ifadesine dayanır. Fakihlerin çoğunluğu ihtiyatı esas alarak sahih halveti hükmen zifaf saymış ve iddeti gerektireceğini söylemiştir. Bu durumdaki kadının iddet beklemesi onu iddet nafakasına da hak sahibi yapacağından, mehrin tamamına hak kazanması hükmüyle birlikte kadının itibarını koruyucu ve erkeği daha bilinçli davranmaya sevkedici bir yaptırım niteliği de taşır. Tâbiînden bir grup âlim, yeni görüşünde Şâfiî, Zâhirîler, Ca'ferîler ve İbn Abdülber gibi bazı Mâlikîler ise âyetin (el-Bakara 2/237) geçen "temas" ifadesini cinsî birleşme olarak yorumladıklarından sahih halvet sebebiyle kadının iddet beklemesinin gerekmediğini söylemişlerdir (bk. HALVET).

İddetle ilgili fikhî hükümler, ona sebebiyet veren olaya göre ölüm iddeti ve boşanma veya fesih iddeti şeklinde ikiye ayrılarak incelenebildiği gibi iddet süresinin ölçütüne göre hayız iddeti, doğum iddeti ve süreli iddet şeklinde bir ayırıma da tâbi tutulabilir.

Ölüm İddeti. Kocası ölen kadın hamile değilse beklemesi gereken süre dört ay on gündür. Bu hüküm Kur'an'ın kocası ölen kadınların iddetiyle ilgili genel ve sahih ifadesine dayanır (el-Bakara 2/234). Diğer birçok fikhî ahkâmda olduğu gibi burada da aydan maksat kamerî aydır. Hamile olmayan eş ric'î boşama iddeti beklerken koca ölürse boşanma iddetini terkederek ölüm iddeti beklemeye başlar. Bâin talâk iddeti bekleyen kadın ise ölüm iddeti beklemeyiz; başlamış olduğu boşanma iddetini tamamlar. Kocası ölen kadın hamile ise onun iddeti doğumla biter; isterse bu doğum kocanın ölümünden çok kısa bir süre sonra gerçekleşsin. Âyetin, "Hamile olanların bekleme süresi ise doğum yapmalarındır" (et-Talâk 65/4) şeklindeki ifadesi, boşanmış kadınların yanı sıra kocası ölen hamile kadınları da içine alır ve fakihlerin çoğunluğu bu âyetin, daha önce nâzil olan Bakara süresinin 234. âyetini hamile kadınlar açısından sınırlandırdığı (tahsis) görüşündedir. Hz. Ali ve İbn Abbas ile İbn Ebû Leylâ, Sahnûn gibi bir kısım fakihler ve Ca'feriyye mezhebi âlim-

leri ise her iki âyetin hükmünü de koruyabilmek için birini diğerine tercih yerine ikisini birleştirme usulünü benimseyip kocası ölen hamile kadının hangi iddet süresi geç bitecekse ona tâbi olacağını söylemiştir.

Kocanın kaybolup kendisinden haber alınamaması ve yaşayıp yaşamadığının bilinmemesi halinde, yani mefkûdun evliliğinin sona erdirilmesinde nasıl bir prosedürün izleneceği ve hangi sürelerin bekleneyeceği hususu fakihler arasında yoğun tartışmalara konu teşkil etmiş olmakla birlikte (bk. MEFKÜD), mahkemece mefkûd kocanın ölümüne ve bu sebeple tefrikan karar verilmesinin ardından kadının ölüm iddeti beklemesi gerektiği açıklar.

Boşanma veya Fesih İddeti. Boşanmış veya bir eksiklik sebebiyle nikâhı feshedilmiş olan kadınların beklemeleri gereken iddet hamile olup olmamalarına ve bazı fizyolojik özelliklerine göre değişmektedir. Hamile olanların iddeti doğumla sona erer. Bu konuda âyetin, "Hamile olanların bekleme süresi doğum yapmalarıdır" (et-Talâk 65/4) şeklindeki genel ifadesi esas alınır. Evlilik dışı bir ilişki sonucu hamile kalanların doğum yapınca ya kadar iddet beklemelerini gerekli görenler de âyetin lafzının genel bir hüküm içermekte olduğundan hareket ederler (İbn Hazm, XI, 635). Hamile olmayıp hayız gören kadınlar, Hanefîler'e ve Hanbelî mezhebinde ağırlık kazanan görüşe göre üç hayız süresince iddet beklerler. Kadın hayızlı iken boşanırsa bu hayız hesaba katılmaz. Üçüncü hayızın sona ermesiyle iddet tamamlanmış olur. Mâlikî, Şâfiî, Zâhirî ve Ca'ferîler'e göre bu durumdaki kadınların beklemeleri gereken süre üç temizlik müddetidir. Üçüncü hayızın başlamasıyla, Ahmed b. Hanbel'den bir rivayette göre sona ermesiyle iddet tamamlanmış olur. Sahâbe döneminden itibaren devam edegelen bu görüş ayrılığının sebebi, "Boşanmış kadınlar üç kar" süresi beklesinler" (el-Bakara 2/228) meâlindeki âyette yer alan kar kelimesinin çift anlamı olması, yani hem hayız hem de temizlik anlamında kullanılması, bir kesimin bunu hayız, bir kesimin de temizlik olarak anlamaları yüzündendir. Bu üç dönemin tamamlandığını tesbitte kadının beyanı esastır. 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde üç hayız ölçüsü benimsenmiş olmakla birlikte bu sürenin üç aydan az olamayacağı belirtilerek (md. 134) bir alt sınır tesbitine gidilmiş ve

cumhurun görüşünü de içeren bir çözüm tarzı bulunmuştur.

Yaşının küçüklüğü sebebiyle hayız görmeyen veya yaşlılığı dolayısıyla hayızdan kesilmiş kadınların iddeti ise talâk, fesih veya tefrik tarihinden itibaren üç kame-rî aydır. Nitekim Kur'an'da, "Kadınlarınız içinde âdetten kesilmiş olanlarla henüz âdet görmeyenlerin iddetlerinde tereddüde düşerseniz onların iddetleri üç aydır" denilir (et-Talâk 65/4). Hayız görmekte olan kadınların boşama iddetinin üç hayız veya temizlik olduğunu bildiren yu-karıdaki âyetten sonra bu âyette de âdet görme çağının dışında kalan kadınların iddetleri belirtilmiş, âdeti üç "kar" yerine üç ay ikame edilmiştir. Böyle olduğu için de üç ay iddet beklemesi gereken kadının süre dolmadan âdet görmeye başlaması halinde Hanefîler geçen süreyi yok sayıp üç hayızlık iddeti yeniden başlatırlar. Aksi durumda da, yani bir iki hayız gördükten sonra âdetten kesilen kadın üç aylık hamile olduğu anlaşılan kadın da hamilelik iddeti bekler.

Esasen kadınların âdet görmeye başlaması da âdetten kesilmesi de (menopoz) fiilî biyolojik bir hadise olup bu da kalıtım, çevre ve iklim gibi birçok faktöre bağlı olarak bünyeden bünyeye değişiklik gösterir; fikhî hükümlerde de bu fiilî durum esas alınır. Ancak bunun, tarafların ve üçüncü kişilerin haklarını ilgilendiren sonuçları bulunduğundan doktrinde bu fiilî duruma ilâve olarak âdet görme ve âdetten kesilmeyle ilgili alt ve üst sınırlar belirlenerek açık ve objektif bir ölçü getirilmeye çalışılmıştır. Meselâ klasik literatürde âdet görmeye başlama yaşı olarak on bir-on beş yaşın, âdetten kesilmenin başlangıcı olarak da elli ile yetmiş yaşlar arasında muhtelif sınırların söz konusu edilmesi bundan kaynaklanır (bk. ÂYİSE; BULÜĞ; HAYIZ). Bu iki dönem arasında olan, yani normalde âdet görmesi gereken bir kadın hastalık, süt emzirme gibi ârizî bir sebepten dolayı hayız görmüyorsa bu sebebin sona ermesini müteakip üç hayız ya da temizlik süresi beklenmesi gerekir. Ancak bilinmeyen bir sebepten dolayı hiç hayız görmüyorsa veya bir ya da iki defa görüp daha sonra görmemeye başlamışsa bu kadınların bekleyecekleri iddet süresi fakihler arasında tartışmalıdır. Hanefîler'e ve yeni görüşünde Şâfiî dahil fakihlerin bir kesimine göre bu durumdaki kadınlar hayız görünceye veya hayız görmeyecek yaşa ulaşınca, mese-lâ Hanefîler'e göre elli beş yaşına kadar bekler; ardından tekrar üç ay iddet bek-

ler. Onların aşırı sayılabilecek bu ihtiyatlı tavrı, bazı sahâbîlerin bu yöndeki fetvalarına ve tıbbî bilgilerin sınırlı olduğu o dönemde bu durumdaki kadının hamile olmadığından iyice emin olma arzusuna dayanmaktadır. Fakat bu derece bir ihtiyat, hem boşandıkları halde karısına iddet nafakası ödemeye devam eden koca, hem de ne evli ne bekâr sayılan kadın için son derece mahzurlu ve meşakkatli olduğu gibi kötü niyetli kadınlar için de suistimal edilmeye açık bir yoldur. Ağırlığını Mâlikî, Hanbelî ve Ca'ferî fakihlerinin oluşturduğu ikinci gruba göre ise bu durumdaki kadınların iddeti sadece on iki aydır. On iki ay, hamileliğin tabii süresi olan dokuz ayın geçmesini müteakip üç ay daha iddet bekletilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İddet, esas itibarıyla önceki evlilikte oluşan çocuğun nesebini korumaya yönelik olduğuna göre on iki aylık bir süre bu gayeye fazlasıyla hizmet etmektedir. Eski görüşünde İmam Şâfiî'nin de hamilelik ihtimalinin ortadan kalkıp kalkmadığı konusunda dönemindeki yaygın telakkileri ve ölçüleri kullanmakla yetindiği, bunun için de bu durumdaki kadının önce dokuz ay, bir başka görüşünde dört yıl, daha sonra da üç ay iddet beklemesini öngördüğü bilinmektedir. 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde, iddet konusunda genelde Hanefî mezhebinin görüşü takip edilmekle birlikte bu konuda Mâlikî mezhebinden istifadeyle, iddet esnasında hayız görmeyen veya bir iki defa gördükten sonra üçüncüsünü görmeyen kadınların yaşı normal menopoz dönemine varmışsa bu tarihten itibaren üç ay, değilse iddetin gerekmesinden itibaren dokuz ay iddet beklemesi öngörülmüştür (md. 140). Kararnâmenin bu hükmü diğer İslâm ülkeleri kanunlarına da tesir etmiştir.

Döl yatağından sürekli kan gelmesi sebebiyle özürlü durumda olan (müstehâza) kadınlar, normal zamandaki hayız ve temizlik süreleriyle ilgili şahsî bilgilerini esas alarak üç dönem beklerler. Bu konuda ölçü alabileceği bir bilgiye sahip bulunmayan kadın fakihlerin çoğunluğuna göre üç ay, Mâlikîler'e ve bazı Hanbelî fakihlerine göre ise yine yukarıda zikredilen hesaplama yöntemi sonucu bir yıl iddet bekler.

Evliliğin liân, muhâlea gibi usullerle sona ermesi veya daha çok Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde işlerlik kazanan kazâi boşanma, yani mahkemenin tefrik kararı da kural olarak bâin boşama sayıldığından bunların akabinde boşama iddeti

beklenir. Kocanın evini terkedip gitmesi ve geri dönmemesi halinde mahkemenin vereceği tefrik kararı da ister Mâlikîler'in görüşü esas alınarak bâin boşama, ister Hanbelîler'in görüşü alınarak fesih sayıl-sın böyledir.

İstisnâî bir durum olmakla birlikte gay-ri müslim kadınların veya müslüman olup İslâm ülkesine gelen ve din farklılığı sebe-biyle evliliği sona ermiş sayılan kadınla-rın iddetleri de doktrinde tartışılır. Müs-lüman bir erkekle evli bulunan Ehl-i kitap kadınlar iddet konusunda müslüman ka-dınlar gibidir. Zimmî kocasının ölümü ve-ya boşaması halinde Ebû Hanîfe'ye göre kendi dinlerinin öngördüğü bir iddet var-sa ona uyulur; İmâmeyn'e göre ise İslâm ülkesinde onlar da diğer müslüman ka-dınlar gibi iddet beklerler. İmam Mâlik, bu zimmî kadının bir müslümanla evlen-mek istemesi durumunda iddeti gerekli görür. Müslüman olup İslâm ülkesine ge-len kadının müslüman olmayan kocasıyla evliliği sona erer ve bu kadının iddet bek-lemesi, hicret ederek gelen mümin kadın-larla mehirlerini vererek evlenme izni ve-ren âyetin (el-Mümtehine 60/10) ifadesin-den hareket eden Ebû Hanîfe'ye göre zo-runlu değildir. İmâmeyn ise böyle bir ter-cihte bulunan kadının artık İslâm huku-kuna tâbî olduğu, bunun için de iddet beklemesi gerektiği görüşündedir.

İddetten Doğan Hak ve Sorumluluklar. İddetin taraflara ve topluma yüklediği en temel sorumluluk kadının iddet süresin-ce evlenmesinin yasak oluşudur. Kur'an'da, kocası ölüp de iddet bekleyen kadın-larla ilgili olarak sevk edildiği anlaşılan âyette geçen, "Farz olan bekleme müd-det-i dolmadan onlarla evlenmeye kalkış-mayın" (el-Bakara 2/235) şeklindeki ya-sak, bu konuda genel bir hüküm içerdiği için ne tür olursa olsun iddet bekleyen kadınla yabancı bir erkeğin evlenmesi di-nen haram ve hukuken de geçersiz sayılır. Bu yasağa riayet edilmezse evlenilirse araları ayrılır. Hz. Ömer'in, bu şekilde ev-lenen tarafların arasını ayırıp birbiriyle iddet sonrasında bile evlenmesini yasak-ladığı rivayet edilir. Osmanlı hukukunda da evlilikleri sona eren ve tekrar evlen-mek isteyen kadınlar kadından izin alırken iddetlerinin bittiğini ispat etmek zorun-da idiler. Kanunnâmelerde iddet tamamlanmadan yapılan evliliklerin feshedilece-ği, ayrıca bu nikâhı kıyanların cezalandırılacağı hükümü yer almaktadır. İddet için-de evlenme yasağı, diğer birçok hikmet-in yanı sıra sona eren evliliğin yeniden canlanmasına imkân tanımayı da hedef-

lediğinden kesin olmayan bir boşama aka-binde koca boşadığı karısına dönmek isterse iddet süresinin sona ermesini bek-lemesi gerekmez.

İddet süresince evliliğin etkisi, özellik-le de kocanın hukuku evliliğin sona erme sebebine de bağlı olarak az veya çok devam ettiği için, ayrıca evlilik kurumuna karşı saygının da gereği olarak iddet bek-leyen kadına, bu iddet ister ölümden ister boşama ve fesihten doğsun, yabancı bir erkeğin evlilik teklifinde bulunması câiz görülmemiştir. İddet bekleyen ka-dına üstü kapalı evlilik teklifi yapılması ise dönülebilir (ric'î) boşamada, Hanefîler'e göre ayrıca bâin boşamada açıktan evlen-me teklifi gibi câiz görülmezken ölüm id-detinde câiz görülür. Fesih ve fâsîd evli-likten doğan iddet de fakihlerin çoğunlu-ğuna göre bu açıdan ölüm iddeti gibidir. Bu ayırım, birinci tür iddette evliliğe geri dönüş imkânının bulunması ve evlilik ba-ğının hükmen de olsa güçlü bir şekilde devam ediyor olmasıyla açıklanır. Bunun için Kur'an'ın, "Kadınlarla evlenme husu-sundaki düşüncelerinizi üstü kapalı bi-çimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda bir günah yoktur. Allah sizin onlardan söz edeceğinizi bilmektedir. Lâkin meşrû sözler söylemeniz müs-tesna sakın onlarla gizlice buluşma sözü vermeyin" (el-Bakara 2/235) şeklindeki ya-saklaması, bir önceki âyetle ilgi kurulup kocasının ölümünden dolayı iddet bek-le-yen kadınlar hakkında getirilen bir hü-küm olarak anlaşılmıştır.

İddetin ikinci önemli hükmü, kadının iddet süresince boşayan veya ölen koca-sının evinde oturması ilkesidir. Kadın için bir hak olma niteliği ağır basmakla ve bu-nun için de literatürde süknâ hakkı olarak adlandırılmakla birlikte bu hükmün belli şartlarda kadın için bir yükümlülük oldu-ğu da görülür. Kur'an'da boşanmış kadın-lardan söz edilirken, "Apaçık bir hayasız-lık yapmaları hali bir yana onları evlerin-den çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar" (et-Talâk 65/1); "Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıştırıp -gitmelerini sağla-mak için- kendilerine zarar vermeye kal-kışmayın" (et-Talâk 65/6) buyurulması, erkek tarafına dinî ve ahlâkî bir öğütte bulunmasının ve kadın için bir hakkı ön-görmesinin yanı sıra kadına belli bir mü-kellefiyet de getirdiği, hatta bu yönün da-ha baskın olduğu görünmektedir. Boşa-madan sonra kadının kocasının evinde oturması, meşrû bir mazeret bulunma-dıkça burayı terketmemesi ilkesi ister

bir hak ister bir yükümlülük olarak düşü-nülsün, aile birliğinin tekrar kurulmasını sağlama yönünde taraflara düşünme ve görüşme imkânı verme, kadın ve çocuk-ların haklarını koruma ve onlara belli bir süre de olsa güvence sağlama gibi önemli gayelere yöneliktir. Kur'an'da, kocaların geride bırakacakları eşlerinin bir yıllık sü-reyle geçimini ve evlerinden çıkarılmama-sını sağlayacak şekilde vasiyette bulun-masını emreden âyetin (el-Bakara 2/240), daha sonra inen ve dört ay on günlük bir süre bildiren iddet (el-Bakara 2/234) ve miras âyetleriyle ne ölçüde ve hangi yön-den neshedildiği fakihler arasında tartış-malı olduğundan kocası ölen kadının id-det süresince kocasının evinde ikamet-i-nin müstehap mı yoksa vücûb seviyesin-de dinî bir yükümlülük mü olduğu fakih-ler arasında tartışmalı kalmıştır. İki âyet arasında neshin süre ve vasiyet yönünden olup ikametle ilgili hükmün azaltılmış id-det süresi hakkında devam ettiğini, üs-telik anılan amaçların tamamı olmasa da bir kısmının ölüm iddeti için de geçerli olduğunu düşünen fakihler, kadının idde-tini ölen kocasıyla müştereken yaşadığı evde geçirmesini gerekli görür. Meselâ Hanefîler bu temayüldedir. Ancak kocası ölen kadına süknâ hakkı tanınmadığında böyle bir ikametden söz etmek de zorlaşa-cağından doktrinde tartışma, kocası ölen kadının nerede ikamet edeceğinden çok hangi zaman dilimlerinde ve şartlarda evinden dışarı çıkabileceği ve seyahat edebileceği üzerinde yoğunlaşır. Öte yan-dan kadının ikamet yükümlülüğünde ge-rek evliliğin boşama veya ölüm sebebiyle sona ermesine, gerekse ikamet edilecek evin fizikî şartlarına, tarafların malî im-kânlarına göre bazı ayırımların yapıldığı görülür. Bunda ikamet kadın için önce-likli olarak hak mı yükümlülük mü olduğu tesbitinin de payı vardır. Meselâ ric'î boşamada ikamet yükümlülük niteliği iyi-ce belirgindir. Bâin veya üçüncü boşama-dan sonra ise müşterek meskenin yete-rince geniş olmaması veya kadın için el-verişsiz bir ortamın bulunması halinde kadın ayrı bir eve taşınabilir. Bir grup fa-kih bu şartı da aramaz. Aynı şekilde ka-dının ikamet yükümlülüğüne bağlı olarak kadının ancak mâkul ve meşrû sebepler bulunduğunda evinden çıkabilmesi, se-yahat özgürlüğünün de belli ölçüde kısıt-lanması öneri ve tartışmaları gündeme gelir. Bu alanda kadının tâbî olacağı yü-kümlülüğü arasında zorunlu bir paralel-liğin bulunduğu, bunun da evliliğin hük-

mî varlığının ve buna bağlı olarak kadın üzerindeki velâyetin ne ölçüde devam ettiğine, yani evliliğin sona eriş şekline bağlı olduğu görülür. Nitekim ric'î boşamadan bâin boşamaya ve kocanın ölümüne doğru gidildikçe kadının ikamet yükümlülüğü ve seyahat kısıtlılığı azalan bir seyir takip eder. İddet bekleyen kadına yönelik bu kısıtlama ayrıca, gerek kadının nafakasının kocası tarafından sağlanıyor olması ve kadının çalışmaya olan ihtiyacı gerekse kadının karşılaşılabileceği muhtemel sıkıntılar göz önüne alınarak doktrinde hayli yumuşatılmış ve birçok istisnâ hüküm sevkedilmiştir.

İddetin taraflar açısından üçüncü temel sonucu ise iddet nafakasıdır. Ancak iddet bekleyen kadının nafaka hakkı her durumda aynı olmayıp iddet esnasında evliliğin hükmî bağının ve kocanın velâyetinin ne ölçüde devam ettiği hususu kadının nafaka hakkının çerçevesini de belirler. Meselâ bu hak ric'î boşamada çok güçlü iken fâsîd evlilik veya hataen cinsî ilişkiden doğan iddette kadının nafaka hakkı bulunmaz.

Kur'an'da, iddet bekleyen kadına kocasının evinde ikamet hak veya yükümlülüğü getiren ve iddet süresince kadına zarar verilmemesini emreden âyetler bu süre zarfında kadın için nafaka hakkını da öngörmüş olmaktadır. Ayrıca iddet bekleyen hamile kadınlar hakkında, "Eğer hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin" (et-Talâk 65/6) hükmü yer alır. Böyle bir yaklaşımdan yola çıkan Hanefîler'e göre ric'î ve bâin boşamanın yanı sıra istisnaları olmakla birlikte fesih iddeti bekleyen kadınların yiyecek, giyecek, mesken vb. ihtiyaçlarının giderilmesi boşayan kocasına aittir. Kadın, nafaka hakkının düşmesine yol açan bir suç işlemiş olması kaydıyla ayrılığa kadının bulduğu muhayyerliği veya velisinin fesih hakkını kullanması gibi bir durumun yol açması, boşanan kadının hamile olup olması nafaka hakkını etkilemez. İslâm dininden çıkma, kocanın usul veya fûrûndan biriyle sıhrî haramlığı gerektirecek bir harekette bulunma gibi durumlarda kadının giyim ve gıda şeklindeki nafaka hakkı düşer, sadece mesken hakkı devam eder. Fakihlerin çoğunluğu ise yukarıdaki âyetlerin lafzî anlatımını ön planda tutup ric'î boşama ve kadının hamile olması halinde bâin boşama iddetinde kadının nafakasının kocaya ait olduğu, kadının hamile olmadığı bâin boşamalarda böyle bir nafaka gerekliliğinin bulunmadığı görüşündedir. Onlara göre bu durumda ka-

dın için sadece mesken hakkı söz konusudur.

Hanefîler'e, Hanbî ve Ca'feriyye mezhebinde hakim görüşe, Şâfiî mezhebinde bir görüşe ve İbn Hazm'a göre ölüm iddeti bekleyen kadına kocasının malından mesken ve nafaka tahsisi gerekmez. Kocasısı ölen kadının hamile olması, nikâhın sahih veya fâsîd olması da sonucu değiştirmez. Çünkü koca öldüğünde kişiliği ve böyle bir yükümlülük için gerekli olan vücûb ehliyeti sona ermiş ve mal aralarında bu kadının da bulunduğu mirasçılara intikal etmiştir. Cenin de sağ doğduğu takdirde mirastan pay alacak ve aile içinde bir sonraki nafaka yükümlüsünün bakımına girecektir. Dolayısıyla ölen kocanın veya diğer mirasçıların böyle bir nafaka borcuna muhatap kılınması doğru olmaz. Mâlikî ve Şâfiîler, nafaka hakkı konusunda çoğunluğun yanında yer almakla birlikte mesken hakkında farklı düşünürler. Nitekim Şâfiî mezhebinde ağırlıklı görüş kocası ölen kadının sadece süknâ hakkının bulunduğudır. Mâlikîler, müşterek meskenin ölen kocanın mülkü olması veya iddet süresini de kapsayacak şekilde kira bedelinin onun tarafından ödenmesi halinde ölüm iddeti süresi olan dört ay on gün boyunca kadının süknâ hakkının bulunduğu görüşündedir. Aralarında sahâbe ve tâbiinden bazı âlimlerin ve Hanbî fakihlerinin bulunduğu diğer bir gruba göre nafakayı hamile olma şartına bağlayan âyetin (et-Talâk 65/6) genel ifadesi gereği, kocası vefat eden hamile kadınlar doğum yapıncaya kadar kocasının malından mesken ve nafakaya hak kazanır. İmâmîyye ve Zeydiyye mezhepleri ise bu şartı da aramayıp hamile olsun veya olmasın kocası ölen kadının iddet süresince nafaka ve mesken ihtiyacının kocasının malından karşılanacağı görüşündedir. Fâsîd evlenme akdinin veya evlilik dışı da olsa cinsel ilişkinin iddet gerektirdiği görüşünde olanlardan bir kısmı kadına bu tür iddet süresince nafaka ve mesken hakkı tanırken diğer bir kısım, bunlardan yalnız hamile olanlara nafaka ve mesken veya sadece mesken hakkını tanır.

Kocasısı ölen kadının iddet süresi, aynı zamanda onun kocası için yas tutma yükümlülüğünün de ölçüsü kabul edilir. Bu yöndeki bir hadisten de hareketle (Buhârî, "Talâk", 46; Müslim, "Talâk" 58; Ebû Dâvûd, "Talâk", 43) fıkıh kültüründe bunun kadın için dinî bir mükellefiyet olduğu, bu süre zarfında kadının sevinç ve mutluluk gösterisi sayılan belli davranışlardan kaçınması gerektiği görüşü hâ-

kimdir. Boşama iddetinde yas tutmanın gerekliliği fakihler arasında tartışmalı olduğu gibi kocası ölen kadının sadece üç gün yas tutması gerektiğini, dört ay on günlük sürenin yas değil evlenme yasası için konulduğunu söyleyen fakihler de vardır.

Kadınlar için iddet süresinin öngörülmesi esasen evlilik ilişkisinde doğan çocuğun nesebinin korunmasına yönelik olduğu, iddet süresince de evliliğin hükmî varlığı ve etkileri bir ölçüde devam ediyor sayıldığı için iddet içinde doğan çocuğun nesebi kocaya aittir. Ölüm veya boşama iddeti bekleyen ve iddetinin sona erdiğini bildirmeyen kadın, ölüm veya boşamadan itibaren âzami hamilelik süresi içinde doğum yaparsa çocuğun nesebi yine kocaya bağlanır. Ric'î boşamalarda bu süre ihtiyaç olarak daha uzun tutulur. İddetinin sona erdiğini beyandan itibaren altı ay içinde doğum meydana geldiğinde de durum böyledir. Klasik dönem literatüründe bu süreyi çok daha uzun tutan, hatta kadının yeni bir evlilik yapmasına kadar uzatan görüşlere de rastlanır. Bu farklı görüşler, hamileliğin tesbiti ve âzami süresiyle ilgili tıbbî bilgilerin yeterli seviyede olmadığı bir dönemde çocuğun nesep bağına korumaya yönelik bir ihtiyattan kaynaklanmaktadır.

Ric'î boşamayı takip eden iddet süresi, evlilik bağının hükmen devam ettiği bir zaman dilimi olduğundan bu süre içinde taraflardan birinin ölümü halinde diğeri ona mirasçı olur. Boşamanın ölüm hastalığında yapılmış olması, kocanın iradesiyle veya kadının talebi üzerine meydana gelmesi sonucu etkilemez. Bâin boşamada ise evliliği sona erdirmeye iradesi daha güçlü, geri dönüş imkânı daha zayıf olduğu için mirasçılık kuralı olarak işlemez. Ancak ölüm hastası kocanın karısını bâin türde boşamasında kocanın boşama iradesinden ziyade karısını mirastan mahrum etme maksadı daha belirgin olduğundan fakihlerin çoğunluğuna göre kadının mirasçılık hakkı kuralı olarak devam eder. Hanefîler bu hakkı iddet süresiyle sınırlandırır, yani iddet sona ermeden koca öldüğünde kadını mirasçı sayarlar. Mezhepte, kadının boşama ve ölüm iddetlerinden daha geç tamamlanacak olanına tâbi olduğu görüşü ağırlık taşımakla birlikte 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde boşama iddeti öngörülür (md. 147). Ahmed b. Hanbel, bu durumdaki kadının mirasçılık hakkını yapacağı ikinci evliliğe kadar sürdürür; Mâlikîler bu kaydı da aramazlar (bk. MARAZ-ı MEV'T).

H. İBRAHİM ACAR

IDE

(bk. MÜSÜL).

IDGAM

(الإدغام)

Mahreçleri aynı
veya yakın olan harflerin
yan yana gelmesiyle dilde
ve kıraatte ortaya çıkan ağırlığın
giderilmesi için uygulanan
telaffuz biçimini ifade eden terim.

Arapça'ya mahsus olan ve Kur'an kıraatiyle de ilgili bulunan idgam, dilin aynı

Kur'an tilâvetinde -kıraat imamlarının ihtilâfları da dikkate alındığında- değişik türleri olan idgamı iki ana başlık altında ele almak mümkündür. İdgām-ı Kebîr. Kırâat-i seb'a imamları içinde yalnız Ebû Amr b. Alâ'nın uyguladığı ve yan yana bulunan iki harften her ikisinin de harekeli olduğu idgam türüdür: لا أبرح حتى ← لا أبرح حتى، فيه هدى ← فيه هدى nitelendirilmesi dilde ve tilâvette çokça meydana gelmesi, uygulanmasındaki zorluk, idgam yapmadan önce birinci harfin sâkin kılınması işlemi gibi sebeplerle açıklanmıştır (İbnü'l-Cezerî, I, 274-275). İdgām-ı kebîrde müdgam ile müdgamûn fih genel olarak ayrı ayrı kelimelerde bulunursa da aynı kelimedede bulunduklarının örnekleri de vardır. a) Aynı kelimedede bulunan misleyn üzerinde idgam uygulaması Kur'ân-ı Kerîm'de sadece iki yerde görülür: مَناسِكُم ← مَناسِكُم (el-Bakara 2/200); مَسلِكُم ← مَسلِكُم (el-Müddessir 74/42). Benzer örneklerin tamamında izhar uygulanmıştır: جَاهِهْم gibi. Misleynin ayrı ayrı kelimelerde bulunması durumunda birinci harf iskân edilerek ve ikinci harfe idgamla okunmuştur: الشُّوكَةُ تكون لكم ← الشُّوكَةُ تكون لكم، شهر رمضان ← شهر رمضان، لذهب بسمعهم ← لذهب بسمعهم gibi. Ancak birinci harfin şeddeli veya tenvinli ya da muhatap veya mütekellim "tâ"sı olması durumunda idgam uygulanmamıştır (كنت ترابا، أفانت تكره، من أنصار ريتا، من سقر) ayrıca Lokmân sûresindeki فلا (31/23) örneği de -idgam yapıldığında nün gizli kalacağı için- bu istisnalar arasında zikredilmiştir (Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr*, s. 20). b) Aynı kelimedede bulunan mütekâribeynin idgamı yalnız "kâf"ın cemi müzekker zamiri olan "kâf"a idgamından ibaret olup "kâf"tan önceki harfin de harekeli olması gerekir: ← يَرْزُقُكم gibi. Bu kurala göre "kâf"tan önceki harfin sâkin olması veya "kâf"tan sonra mîm bulunmaması halinde

İdgām-ı Sagir. Müdgam olan harfin sâkin, müdgamün fihîn hareketli olduğu idgam çeşididir. 1. “İz, kad, hel, bel” (اِذْ , بِلْ , هِلْ , كَدْ) kelimelerinin ikinci harfleriyle te’nis “tâ”sının kendilerinden sonra gelen harfin niteliğine göre o harfe idgam edilmesi hususu kurrâ arasında ihtilâflı olup günümüz İslâm dünyasının yaklaşık % 90’ının benimsediği Âsim b. Ebû’n-Ne’cîd kuraatının Hafs rivayetine göre bu kategoriye giren yerlerde idgam yapılmamıştır. a) İz (اِذْ). Kendisinden sonra altı harften biri (ا , ب , ج , د , ز , س , ص) bulunursa idgam meydana gelir: اِذْ سَمِعْتُمُوهُ , اِذْ جَلْتُمْ , اِذْ قَبِرْتُ , اِذْ دَخَلْتُمْ gibi. b) Kad (كَدْ). Kendisinden sonra sekiz harften biri (ا , ب , ج , د , ز , س , ش , ص , ض , ظ) bulunduğunda idgam yapılmıştır: و لَقَدْ جَاءَكُمْ , و لَقَدْ زَيَّنَّا , و لَقَدْ رَافَعْنَا , و لَقَدْ صَرَّفْنَا gibi. c) Te’nis “tâ”sı. Kendisinden sonra altı harften biri (ا , ب , ج , ز , س , ص) bulunursa tâ bu harfe idgam edilir: كَذَّبَتْ ثَمُودُ , نَضَجَتْ جُلُودُهُمْ , خَبَّتْ زُنَانُهُمْ , وَجَاءَتْ سَكْرَتُكَ , حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ , وَكَانَتْ ظِلْمَةُكَ gibi. d) Bel ve hel (هِلْ , بِلْ). Kendilerinden sonra sekiz harften biri (ا , ب , ج , د , ز , س , ش , ص , ض , ظ) bulunduğunda idgam yapanlar vardır: هِلْ ثَوْبُ الْكَفَّارِ , بِلْ ثَانِيَهُمْ , بِلْ سَوَّلْتُ , بِلْ صَلُّوا , بِلْ طَنَنْتُمْ , هِلْ تَنْبِيْهِكُمْ gibi. 2. Mahreçleri birbirine yakın bazı harfler (bâ ile fâ ve mîm, fâ ile bâ ve râ, râ ile lâm, lâm ile zâl, şâ ile tâ ve zâl, dâl ile şâ ve zâl, zâl ile tâ, nûn ile vav ve mîm) arasında meydana gelen ve Kur’an’da az miktarda örneği bulunan idgam uygulamaları vardır ki kaynaklarda bunlar genellikle on yedi konumda ele alınmış olup bu konumlardan “bâ”nın “mîm”e ve “şâ”nın “zâl”e idgamıyla ilgili birer örnek (يٰٓاَيُّهَا اَرْكَبُ مَتْنًا , يٰٓاَيُّهَا اَرْكَبُ ذٰلِكَ) istisna edilecek olursa diğerleri Hafs’ın okuyuşunda bulunmamaktadır (İbnü’l-Cezzerî, II, 8-19). 3.